

QARAQALPAQSTANNÍŃ MINERAL RESURS POTENCIALÍ HÁM XOJALÍQTAĐÍ ÁHMIYETI

Iskenderov A.B.,

*Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik
pedagogikalıq instituti*

Abdireimov E.K.,

*Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik
pedagogikalıq instituti*

Dawletniyazov A.A.

*Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik
pedagogikalıq instituti*

Qaraqalpaqstanda bunnan kóp jıllar burın-aq sanaatlıq áhmiyetke iye temir rudasınıń, reńli metallardıń, fosforittiń, as duzınıń, mirabilittiń, sulfat natriydiń, qońır kómirdiń qorları anıqlanğan edi. Keyingi jıllarda, Ózbekstan İlimler Akademiyasınıń geologiya institutınıń hám Qaraqalpaqstan bóliminiń geologiya sektorınıń ilimpazlarınıń tikkeley qatnasıwında (Samanov J., Palibekov A., Qurbaniyazov K. hám t.b.) janıwshı tábiyiy gazdıń, kóp sanlı fosforit kánleriniń, qurılıs ushın jaramlı taslardıń, ásirese mramordıń, hák taslarınıń, kaolin saz ılaylarınıń sanaatlıq qorları ashıldı. Solay etip, biziń úlkemizde búgingi kúнге kelip sanaatlıq áhmiyetke iye mineral shiyki zat resurslarınıń kóp ǵana qorları belgili boldı. Bulardı xalıq xojalıǵındađı áhmiyeti hám paydalanıwı baǵdarları boyınsha tómendegi toparlarǵa bóliwge boladı:

1. Otın-energetikalıq áhmiyetke iye mineral shiyki zat resursları;
2. Metallurgiyalıq áhmiyetke iye mineral shiyki zat resursları;
3. Ximiyalıq shiyki zat ushın áhmiyetke iye mineral resurslar;
4. Qurılıs ushın áhmiyetke iye mineral resurslar;
5. Azıq-awqatlıq áhmiyetke iye mineral resurslar.

Joqarıdađı kórsetilgen otın-energetikalıq áhmiyetke iye tábiyiy resurslardıń qatarına janıwshı gazdı, kómirdi hám neftti atawǵa boladı. Tábiyiy janıwshı gaz, Qaraqalpaqstannıń Ústirt bólimindegi Shaxpaxtı, Quwanış hám t.b. kánlerinde ashıldı. Qániygelerdiń kórsetiwinshe házirdiń ózinde onıń ulıwma qorı 195 mlrd. kub metrge barabar. Usınnan Shaxpaxtı gaz kániniń qorı 46,5 mlrd. kub metrdi qurap, keyingi jıllarda Respublika gaz qubırına tutastırılğan edi. Qońır kómirdiń qorları tómengi hám orta yura jatqızıqlarında ushırasıp, bular Tuwarqar, Qulandıda 150-1500 metr tereńliktegi aralıqta ushıraydı hám úlken sanaatlıq áhmiyetke iye baylıqlar qatarına kiredi. Al, nefttiń

"GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS"

atamasındaǵı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

sanaatlıq qorı Barsakelmes zonasında hám Aral teńiziniń qurǵaqlıqqa aynalǵan aymaqlarında kóplep ashılmaqta.[1,2]

Biziń sharayatımızda bekkem otın-energetika bazasın dúziw, házirgi xalıq xojalıǵı tarawlarınıń energiyaǵa degen talabın támiyinlewde hám jobalastırıp otırǵan sanaat komplekslerin dúziwge jol ashıw menen birge, paydalanıwǵa jaramlı mineral shiyki zat resurslarınıń quramındaǵı bos jınıslardı ajratıwǵa múmkinshilik beredi. Qaraqalpaqstanda metallurgiyalıq áhmiyetke iye minerallıq resurslardan temir rudasın, mıs, cink, nikel, qorǵasın h.t.b. baylıqlardı atawǵa boladı. Geologiyalıq izertlew nátiyjesinde Sultan-Wáyıs tawında temir rudasınıń (qorı 17 mlrd.t.), mıstıń, qorǵasınıń, cinktiń hám t.b. baylıqlardıń kólemlı qorları tabıldı. Tabılǵan nikel avtomobil, traktor, awır mashina sanaatı ushın kerekli hár qıylı úskeneler tayarlawǵa, meditsinalıq priborlar, akkumlyatorlar ushın elektrod tayarlawǵa hám tiyin aqshalarǵa naǵıs beriw ushın jaramlı. Ximiyalıq hám azıq-awqatlıq minerallıq shiyki zat resurslarǵa fosforit, mirobilit, as duzı hám shıpalı jer astı suwların keltiriwge boladı. Fosforittiń izertlengen qorları Ústirte, Bestóbede, Xojakólde hám t.b. orınlarda ushıraydı. Mirobilittiń sanaatlıq áhmiyetke iye qorları Qusxana tawında ushıraydı hám qorı 1,1 mlrd. kub metrge barabar. Bular qaǵaz, toqımashılıq sanaatları, sonday-aq shiyshe islewge hám farmaceutika ushın paydalanıwǵa jaramlı. As duzınıń kólemlı sanaatlıq áhmiyetke iye qorları Qarawımbet, Barsakelmes, Aqtuba, Sarıkól zonalarında jaylasqan. Usınnan, tek Barsakelmes kánindegi as duzınıń qorı 15 mlrd. tonnadan aslam dep júrgiziledi. Qaraqalpaqstanda xalıq xojalıǵında paydalanıwǵa jaramlı jer astı suwlarınıń da mol qorları ushıraydı. Hidrogeologiyalıq ekspeditsiya maǵlıwmatlarına qaraǵanda, bul suwlar emlew xana islerine hám ishimlik ushın mineral suw retinde paydalanıwǵa imkaniyat beredi. Qaraqalpaqstan aymaǵı qurılıs sanaatı ushın kerekli quramalı asbest, dala shpatınıń, talktiń, mramordıń, háktiń, granittiń hám t.b. qorlarına oǵada bay. Usınnan, talktiń izertlengen qorı 820 mln. kub metrge bara-bar bolıp, qaǵaz, kabel, rezina islep shıǵarıwda, bezew ushın plitalar tayarlawda hám izolyatorlar islep shıǵarıwda paydalanıwǵa boladı, al granit bolsa kesiw, jonıw úskenelerin tayarlawda paydalanıwǵa jaramlı.[3,4]

Juwmaqlap aytqanda, Qaraqalpaqstan Respublikasınıń aymaǵında awır sanaat tarawların, ásirese, taw-kán sanaatı hám qurılıs materialları sanaatın rawajlandırıw ushın minerallıq shiyki zat resurslardıń kópshilik túrleri jaylasqan. Mısalı, Tebin-bulaq titan-magnetitli káni perspektivalı kánlerden esaplanadı. Sulfatlı magneziyalı duz káni tiykarında sulfat natriyin, as duzın hám metall

magniyin alıwǵa jol ashıladı. Bul aqırǵı esapta ximiya, metallurgiya sanaatların keńnen rawajlandırıwǵa múmkinshilik tuwdıradı.

Respublikada qurılıs materialların kóplep jetistiriwdi shólkemlestiriw ushın da mineral baylıqlarınıń qorları mol. Bul házirgi waqıtta Ústirt zonasınan tabılǵan gaz, neft hám t.b. bir qatar kánlerinde qurılıs-montajlaw jumısların shólkemlestiriwge jol ashadı. Solay etip, úlkemizde hár qıylı shiyki zat resurslarınıń qorlarınıń ashılıwı Qaraqalpaqstannıń industrial baǵdarda rawajlanıwına múmkinshilik jaratadı.

PAYDALANÍLGÁN ÁDEBIYATLAR:

1. Искендеров А.Б. Султон-Увайс тоғи минерал ресурсларининг географик жойлашиши ва хўжаликдаги аҳамияти// Ўзбекистон География жамияти ахбороти, № 37.-Т., 2011.-Б. - 47-49.
2. Искендеров, А.Б., & Абдираманов, Б.С.У.(2022). ЖАНУБИЙ ОРОЛБЎЙИДАГИ ТАБИЙ ГАЗ КОНЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10), 335-339.
3. Искендеров А.Б. Султон-Увайс тоғи минерал ресурсларининг географик жойлашишини ўрганиш масалалари (металли фойдали бойликлар мисолида)// Кўҳна ва навқирон география. Илмий-амалий конф.материаллари. –Т.,ЎЗМУ, 2009. Б.-107-108.
4. Қурбаниязов А., Искендеров А.Б., Айтмуратов Б. Қорақалпоғистон Республикасида рекреация ресурсларидан фойдаланиш масалалари// Жанубий Ўзбекистонда география мактабининг шаклланиши ва ривожланиши. Илмий-амалий конф.материаллари. – 2006.-Б.116-117.
5. Iskenderov A.B., uli Saliyev E.P., uli Abdiramanov B.S. SANAATTI RAWAJLANDIRIWDA TÁBIYIY SHÁRAYAT HÁM TÁBIYIY RESURSLARDIŃ POTENCIALLARI //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 826-830.